

Wścieklizna w tekstach kultur Mezopotamii: analiza medyczno-historyczna

AGATA MAŁYSZEK, MACIEJ JANEKZEK

Katedra Biostruktury i Fizjologii Zwierząt, Wydział Medycyny Weterynaryjnej,
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, ul. Kozuchowska 1/3, 51-631 Wrocław

Otrzymano 13.11.2024

Zaakceptowano 23.01.2025

Małyszek A., Janeczek M.

Rabies in the texts of Mesopotamian cultures: medical-historical analysis

Summary

Rabies is an infectious disease that has been known to humans for thousands of years. It was first mentioned in Mesopotamian sources. Rabies is mentioned in legal codes, private correspondences, medical literature and prophetic texts. It has been seen that dog bites are the cause of disease in humans and humans, and symptoms in both dogs and those bitten have been described. The result of being bitten by a rabid dog was described as death.

Keywords: rabies, Mesopotamia

Wścieklizna (*rabies*, *lysa*) jest chorobą od tysięcy lat znaną człowiekowi. Pomimo zastosowania nowoczesnych metod profilaktyki i terapii umiera na nią, wg danych WHO, około 59 000 ludzi rocznie, z czego aż 25 000 przypada na Indie. Wścieklizna występuje w ponad 150 krajach świata (5, 8, 12). Nazwa łacińska wścieklizny – *rabies* pochodzi od słowa *rabere*, czyli wściekać się lub szaleć, aczkolwiek nie można wykluczyć, że ma swoje źródło w sanskrycie, gdzie słowo *rabhas* oznacza przemoc. Z kolei greckie *lyssa* lub *lytta* oznacza szal bądź szaleństwo (3). Pierwsze znane zapisy dotyczące wścieklizny związane z psami i transmisją choroby z nich na człowieka i zwierzęta domowe pochodzą z Mezopotamii. Już wówczas powiązano wystąpienie choroby u człowieka z pogryzieniem przez psa i, co zaskakujące, jak się wydaje, z jego śliną lub też jadem obecnym w ślinie (7, 11). Na obszarze Międzyrzecza żyło stosunkowo dużo niewielkich zwierząt, tj. gadów i pajączaków, których ugryzienie stanowiło poważne zagrożenie dla życia i zdrowia ludzi oraz zwierząt domowych z uwagi na jad, którym dysponowały. Przede wszystkim chodzi o różne gatunki węży, np. żmiję rogatą (*Cerastescerastes gasperetti*), żmiję lewantyńską (*Macroviper alebetina*), żmiję perską (*Pseudocerastes persicus*) i skorpionów, jak np. *Leiurus quinquestriatus* czy *Androctonus amoreuxi*. Zatem koncepcja jadu był znana i rozumiano, że ugryzienie może mieć daleko szersze konsekwencje niż tylko miejscowe (1, 11). Uważano, że pogryzienie przez psa, u którego występowały określone objawy, czy to człowieka, czy zwierzęcia domowego, miało skutek śmiertelny. Stąd też prawdopodobnie powiązano skutki pogryzienia przez psa o określonych objawach z jego

śliną. Psy chore na wściekliznę pojawiają się w tekstach prawniczych, lekarskich, poetyckich, religijnych i magicznych. W języku sumeryjskim psa chorego na wściekliznę nazywano *ur-mu-da* lub *ur-idim-in*, co odpowiadało akadyjskiemu *kalbušegūm* (13).

Pierwsza wzmianka o ugryzieniu człowieka przez psa ze skutkiem śmiertelnym pochodzi z tzw. Kodeksu z Eshunny, odnalezonego w miejscowości Tell Abu Harmal w prefekturze Bagdadu.

„§56. Jeśli pies jest zły i władze Bramy ostrzegły o tym właściciela, lecz on nie pilnuje swojego psa i pies gryzie człowieka, powodując jego śmierć, właściciel psa powinien odważyć i zapłacić 40 szekli srebra...” (2, 6, 9, 11).

Z kolei w liście (ARM 3) odnaniezonego w mieście Mari napisano:

„...jak wściekły pies, sam nie wie kiedy znowu ugryzie...”.

Zawarte w tekście porównanie dotyczy napadowej furii i pogryzień przez wściekłego psa. Zwierzę, które wygląda i zachowuje się całkiem normalnie, może, zdaniem autora listu, w pewnym momencie bez przyczyny zaatakować (13).

Jeden z tekstów medycznych stwierdza: „...jeśli pies stanie się wściekły i gryzie ludzi, bydło, owce i konie, wtedy nikt, kogo ugryzie nie wyzdrowieje...” (10).

Wynika z tego *expressis verbis*, że zarówno pogryzione zwierzęta, jak i człowiek nie wyzdrowieją. Zauważono zatem, że wścieklizna jest chorobą nieuleczalną, przenoszoną ze zwierzęcia na człowieka lub inne zwierzę.

Obserwowano i znano również objawy występujące w przebiegu wścieklizny u psów. W zakłęciu dotyczą-

cym niedowładów nóg przy reumatyzmie u ludzi porównane jest do paraliżu kończyn u psów w przebiegu właśnie wścieklizny:

„...jak u wściekłego psa, noga staje się kulawa...” (11).

W magicznym zaklęciu (inkantacji) pojawia się koncepcja wścieklizny jako jadu, który posiadają węże, skorpiony i wściekłe psy, oraz koncepcja leczenia chorego człowieka specjalną wodą. Ta metoda jest zalecana przez boga Enkiego w rozmowie z jego synem bogiem Mardukiem. W zaklęciu tym użądlenia lub ugryzienia przez skorpiona, węża i wściekłego psa ujęte są razem – na równi, pod warunkiem, że przekazały jad.

„...o człowieku zaatakowanym przez węża, skorpiona lub wściekłego psa i któremu przekazały swój jad.

Marduk wysłał człowieka do Enkiego.

Mój ojciec, dla człowieka, którego zaatakował skorpion, zaatakował wąż lub zaatakował wściekły pies i któremu przekazano jad

Nie wiem, co mógłbym zrobić dla tego człowieka...

...Marduk rzekł: pobierz wodę ze zlewiska...” (4).

Wydaje się, że zastosowanie specjalnej wody może mieć związek z obserwowaną w niektórych przypadkach chorobowych hydrofobią.

Także pięć innych zaklęć pochodzących z okresu 1900-1600 r. p.n.e. wspomina wściekliznę i opisuje jej objawy (11, 13). Youhong (4) zebrał wzmiankowania wścieklizny występujące w tych zaklęciach. Są to niebezpieczne skutki ugryzienia: „...jego ugryzienie jest potężne...”, „...pies ugryzł człowieka...”, brak możliwości pobierania wody: „...odczuwa pragnienie...”, jest zbyt słaby, żeby pić...”, brak możliwości jedzenia: „...odczuwa wielki głód. Jest zbyt słaby, by jeść...”, ślina jako nośnik choroby: „...jego nasienie gromadzi się na zębach...”, „...jego nasienie jest przechowywane w jego ustach...”, „...jego nasienie jest przewożone w ustach...”. Teksty też stwierdzają wprost, że ugryzienie spowoduje zgon: „...śmierć syczy się z jego zębów...”. Z odczytanych tekstów można wywnioskować, że dokonano obserwacji pozwalającej na wysunięcie tezy, że ugryzienie wściekłego psa ma skutek śmiertelny i że czynnik powodujący chorobę znajduje się w ślinie – stąd też jej określenie jako nasienia. W końcu zauważono objawy wstrętu do wody i braku możliwości pobierania pokarmu.

Zachował się także bardzo dramatyczny opis przebiegu wścieklizny u człowieka:

„...jeśli jego głowa nieustannie go trapi, jego twarz wydaje się wirować, jego kończyny są nieustannie napięte, ma depresję, jego słowa są niespokojne, jego serce jest przygnębione, jego oddech jest krótki, ma gorączkę, jego pierś i plecy nieustannie go bołą, jego ręce i stopy nieustannie go bołą, jego okolica pachwinowa przesuwają się pod nim, wolno wstaje, jego mięśnie szyi nieustannie go bołą, jest mu nieustannie zimno, jego ślina nieustannie płynie w jego łóżku, nieustannie ma wahania nastroju, jest przygnębiony i zaniepokojony, jego słowa są niezrozumiałe, nieustannie zapomina, co powiedział, jego sny są liczne, ale nie pamięta snów,

które mu się wydają, nieustannie widzi martwą osobę, nieustannie mówi do siebie, jego żołądek faluje, ale nie wymiotuje, jego ciało sprawia mu kłujący ból i kłuje go. ...czerwienieje ...ma napady krztuszenia się, mówi »oh« i płacze »ah«, a jego apetyt na chleb i piwo jest zmniejszony, ta osoba jest przeklęta, jego wody *ziku-rudu* zostały pobrane...” (11).

W literaturze profetycznej również można odnaleźć odniesienia do wścieklizny. W swoim prorocztwie bóg Marduk zapowiada wybuch epidemii wścieklizny:

„...Psy staną się wściekłe i będą gryźć ludzi. Wszystkie osoby, które ugryzą, nie przeżyją, ale umrą...”.

Prorocztwo wskazuje, że prawdopodobnie znane były sytuacje masowego występowania wścieklizny wśród psów. Jest to potwierdzone tekstami dotyczącymi omenów „behawioralnych”, które podają, co nastąpi w przypadku wystąpienia określonych sytuacji:

„...Jeśli psy staną się wściekłe i będą szaleńczo biegać po ulicy, (mieszkańcy) miasta zostaną rozproszeni...” (13).

W Mezopotamii zdawano sobie sprawę, że ugryzienie przez psa wykazującego określone, dokładnie opisane w wielu źródłach objawy chorobowe spowoduje zgon ofiary, zarówno człowieka, jak i zwierzęcia domowego. Uważano, że przyczyną choroby jest jad, podobny do jadu posiadanego przez węże i skorpiony. Wsuwano koncepcję, że jad zawarty jest w ślinie zwierzęcia wykazującego objawy chorobowe. Uważano, że ugryziony człowiek i zwierzę domowe nie wyzdrowieją. Nie wiązano wścieklizny z działaniem sił nadprzyrodzonych, jak np. demonów czy duchów. Wydaje się, że starano wyjaśnić etiologię wścieklizny w sposób, który można nazwać nowoczesnym.

Piśmiennictwo

1. *Arbol T. P.*: Medicine in Ancient Assur. A Microhistorical Study of the Neo-Assyrian Healer KissirAššur. Brill 2019.
2. *Buczek J.*: Wścieklizna – historia, stan obecny, sytuacja epidemiologiczna. Med. Weter. 1997, 55 (12), 783-788.
3. *Hatami H.*: History of rabies in traditional medicine's resources and Iranian research studies: On the occasion of the World Rabies Day (September 28, 2012). Int. J. Prev. Med. 2012, 3 (9), 593-595.
4. <https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/artifacts/142047>
5. <https://www.paho.org/en/documents/who-expert-consultation-rabies-third-report>
6. *Janeček M., Bilewicz E., Chrószcz A.*: Zwierzęta w kodeksach prawnych państw Starożytnego Bliskiego Wschodu – Sumeru i Babilonu. Med. Weter. 2017, 74 (2), 143-147.
7. *Janeček M., Chrószcz A., Ożóg T., Pospieszny N.*: Historia weterynarii i deontologia, PWRiL 2012.
8. *Riccardi N., Giacomelli A., Antonello R. M., Gobbi F., Angheben A.*: Rabies in Europe: An epidemiological and clinical update. Europ. J. Int. Med. 2021, 88, 15-20.
9. *Roth M.*: Law collections from Mesopotamia and Asia Minor. Scholars Press, Atlanta, Georgia 1995.
10. *Sculrlock J., Andersen B. R.*: Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine. University of Illinois Press, Urbana and Chicago 2005.
11. *Tarantola A.*: Four thousand years of concept relating to rabies in animals and humans, its prevention and its cure. Trop. Med. Inf. Dis. 2017.
12. *Wunner W. H., Briggs D. J.*: Rabies in the 21. Century. PLOS Neg. Trop. Dis. 2010, 4 (3).
13. *Yihon W.*: Rabies and Rabid dogs in Sumerian and Akkadian Literature. J. Am. Orient. Soc. 2001, 121.1, 32-43.

Adres autora: mgr Agata Malyszek, ul. Koźuchowska 1, 51-615 Wrocław; e-mail: agata.malyszek@upwr.edu.pl